

A MAGYAR KIRÁLYSÁGRÓL ÁLTALÁBAN.

Alkotó részei, fekvése, határai, nagysága és vízszintes tagoltsága.

A magyar királyság magában foglalja Szent István koronájának területét; alkotó részei: Magyarország (Erdélyyel, Fiume várossal, és ennek területével), Horvát, Szlavón-, Dalmát-társországek.* Fekszik a keleti fél-gömb éjszaki felében, még pedig az éjszaki szélesség $44^{\circ} 9'$ — $49^{\circ} 33'$ és a keleti hosszúság $32^{\circ} 4'$ — $44^{\circ} 16'$ között. E terület határai a térképről leolvasandók.

T e r ü l e t e :

Tartományok :	Négyszög kilo- méter	Néesség	Esik egy négy- szög kilométerre
1. Magyarország (Erdély, Fiume városa és kerülete)	280,400	13.700,000	49
2. Horvát-Szlavónország (a Vég-vidékkel együtt)	43,600	1.900,000	41
Osszesen	324,010	15.600,000	47

Az ország külső alakja és határai képezik annak vízszintes tagoltságát. E tekintetben hazánk meglehetősen kikerekített egészet képez, mindazáltal határai nem mindenütt természetesek. Délnyugaton a birodalom területe a Karszton át az Ádriai tengerig nyúlik el, és ott a tenger csak mintegy 150 kilométernyire mossa partjait; ezek itt sziklásak s a hajózásra alkalmatlanok, csak Fiume — a Quarnerói öböl éjszaki részén — nyújt elég biztos kikötőt; honunk ez egyetlen tengeri kikötője, a károlyváros-fiumei vasút megnyitja óta egyenes összeköttetésben van az ország szívével. Délen a forgalmat leginkább előmozdító s a síkság legnagyobb mélyedéseit jelölő — s azért inkább összekötő, mint elválasztó — folyók (a Száva és a Duna) választják el politikailag Magyarországot a Balkán félsziget tartományaitól. Dél- és délkeletre Rumániától és Bukovinától, éjszakra Galiczia- és Sziléziától, éjszak-nyugatra Morvaországtól a birodalmat a Kárpátoknak folytonos gerince zárja el; ezen túl nem igen terjedhetett, s viszont szomszédaink sem

* Dalmátország ez idő szerint tényleg az osztrák birodalom tartományai közé foglal helyet, de jogilag a magyar sz. korona alkatrésze; az okból itt nem tárgyaljuk.

törték benne rést. Legbizonytalanabb a nyugati határvonal; itt hegységeken és völgyeken (Lajta, Lapines, Szotla) egészen megszűnik a természetes határ birodalmunk és osztrák császárság Stájer és Osztrák tartományai közt.

Hazánk függőleges tagoltsága és vizei.

A magyar birodalom középpontját a nagy Magyar Alföld, vagyis a közép Duna nagy medenczéje képezi; ettől a Kis vagy Pozsonyi medenczét a délnyugatról északkeletre vonuló alacsony hegység választja el; de a Duna mentében és a Moóri horpadáson (Kis-Bér és Bodaik közt) vele összefügg. E medenczéket az északnyugaton, északon és keleten körülzáró hegyek, a Kárpátok, melyek nyugaton több lánczra szakadnak, északkeleten pedig egyszerű, a főlánczolatnál párhuzamosan vonuló előhegyek csatolják a határhegységek által körülzárt délkeleti hatalmas Felföldhöz. Délnyugaton az Alpok alacsony ágai a Duna jobb partján, továbbá a Dráva-Száva, végre a tenger és Száva közt elterülő vidéket borítják el.

A. Délnyugati Hegyes-dombos vidék.

A birodalom délnyugati hegyes vidékén három csoport különböztethető meg, u. m. a tenger és a Száva, a Száva és a Dráva, a Dráva és a Duna közt fekvő csoportok.

I. A tenger és a Száva közti csoport. A magyar birodalom legdélnyugatibb vidékét — az Ádria és Száva között — igen rideg hegytömeg borítja, mely megnehezíti a közlekedést az ország belseje és a tenger között. E hegytömeg a Juli és Dinári alpok folytatása; benne a következő szakaszokat különböztetjük meg:

1. A Tenger melléki szakasz, a Kulpa, Unna és a tenger közt. (Vellebit, a vele párhuzamos Kapella és a Horvát-Karszt.)

2. A Kulpa, Unna és a Száva közt elterülő szakasz. (Petrova Gora és a Zrinyi hegység.)

3. A Száva és Kulpa közt elvonuló szakasz. (Uszkoki hegység.)

II. A Száva és a Dráva között fekvő hegylánczolat Horvát-Tórország területét borítja. E lánczolat a macseli hegységgel Szotla forrásvidékén kezdődik és mint Kaszteli, Ivancsiczai, Kálniki, Tepliczi, Zágrábi, Moszlavinai, Papuki, Pozsegai, Bródi és Verdniki (Fruska Gora) szakasz a Duna és Száva egyesüléseiig elvonul.

III. A Dráva és a Duna közt elterülő hegyes dombos vidék két helyen függ össze az Alpok rendszerével. Először a Lajta és Lapines völgyei közt a Nóri alpok Stájer ágai nyúlnak be a Lajta, a Fertő és a Rába közé eső vidékre; legmagasabb hegye a Kőszegtől d.-ny.-ra emelkedő Irott-kő (876 méter).

A Rába és Múra közt van a másik érintkező terület. E hegység vonu-

lásának főiránya nyugatkeleti, de Zala forrásainál két részre szakad. Az egyik ág vonulása északkeleti, a Rába és Zala közt elhúzódo keskeny vidéken; a másiké délkeleti a Zala és Kerka közt. Az első emelkedő irányát követi a Bakony, ettől a Moóri horpadás által elválasztott Vértes-hegység, melylyel a Pilis (787 m.) -Gerecse csoport is találkozik, elborítván a Duna könyökét. A másik irányába esik a Balaton és a Dráva közt fekvő dombvidék, melynek folytatásába esnek a Baranya megyei hegyek a Mecsek és Zengő csoportokkal. Baranya déli részén említendő még a villányi dombsor.

B. Az Éjszak-nyugati Felföld hegyláncolatai.

E felföldet határolja nyugat felől a Morava síkja; éjszakra a Visztula lapálya felé lejtősödik, míg délien egyes ágai egész a Dunáig érnek, keleten végre a Hernád-Tarcsa folyása szakítja meg. Szakaszai:

I. A z É j s z a k n y u g a t i h a t á r l á n c z o l a t, mely a Dunánál — Pozsony és Dévény közt — előbb északkeleti irányban kis emelkedéssel kezdődik, a Miava és Morva közt levő mélyedéstől éjszakra kiterjedtebb lesz, a Kiszucza-Visztula völgyein túl jelentékeny magasságot ér el, iránya pedig ny.-keletivé válik egészen az Árva és Dunejecz forrásvidékéig. Részei:

1. A K i s - K á r p á t o k Pozsonytól Miaváig, legmagasabb csúcsa a Bradló (815 méter);

2. A m a g y a r - m o r v a határhegység, a Visztula és Kiszucza forrásáig, csúcsai a Vyszoka (1011 m.) és Javornik (980 méter).

Ennek, valamint az előbbeni résznek iránya délnyugatról északkelet felé tart; és

3. A B e s z k i d - B a b i a g u r a i l á n c z o l a t, a Kiszucza-Visztula forrásvidékétől a Dunajecz-Árva forrásáig. E lánczolat vonulás-iránya nyugat-keleti; de nemcsak irányra nézve különbözik e lánczolat a Kis-Kárpátoktól és a Magyar-Morva határhegységtől, hanem magasságra is, a mennyiben itt az egyes csúcsok meghaladják az 1700 métert, így pl. a csoport legmagasabb hegye a Babia-Gura 1722 m. magas.

Az Éjszaknyugati Felföld többi láncolatai e határhegység két fő irányával többé-kevésbé párhuzamosan haladnak, vagy délnyugatról északkeletre, vagy nyugatról keletre. A hol e két irány találkozik, itt mindenütt horpadást észlelhetünk: így e határlánczolat két iránya között van a Jablunkai horpadás, melyen át a kassa-oderbergi vasút vezet.

A Kis-Kárpátokkal és a Magyar-Morva határhegységgel párhuzamosan vonulnak:

II. A K i s - F á t r a, a Vág-Nyitra völgyei közt; ez megszakad a Vág-Árva összefolyásánál.

III. A N a g y - F á t r a egyrészt a Nyitra-Garan völgyei közt, másrészt a Turóc Revucza patakok között egész a Vágig terjed; Nagy-Krizsna a legmagasabb csúcsa (1570 méter).

IV. A V e p o r - O s z t r o s z k i láncolat a Garan, Ipoly és Rima között; e láncolat a Nagy-Fátra keleti ágaival együtt a Magyar Érczhegység név alatt is ismeretes; legmagasabb csúcsai Szitno (1030 m.), Polana (1444 méter); végre ezekkel némileg egyenközüen halad

V. A C s e r h á t - M á t r a - B ü k k sora is; e hegység a Nagy Magyar medence éjszaki határát jelöli; legmagasabb csúcsa a Kékes (970 m.).

A Beszkid-Babiagurai lánczollattal egyenközüek:

VI. A m a g a s T á t r a azon horpadástól, melyet a Vág-Árva összefolyása képez, kelet felé vonúl az Árva-Vág-Poprád és Dunajecz völgyei közt. Ez majdnem derékszöget képez a Kis-Fátrával. A magas Tátra hazánk legmagasabb, legimpozansabb hegysége. E láncolat középső szakasza legmagasabb és legérdekesebb. Ellentétben a többi Kárpát lánczolatokkal, melyeknek kúpjai többnyire gömbölyded, kerek alakúak, a magas Tátra csúcsai rendszeren szálás, magas oszlopok, vagy roppant sziklatömegek, vagy ormok és tornyok alakjaiként tűnnek fel; a gerinczek és tetők össze-vissza hasogatvák, a lejtők és völgyek roppant hőmpölyegekkal, omladékokkal borítvák. A tulajdonképi Tátra iszonyú rombolás jeleit mutatja, de a hegygerinczek és csúcsok éles volta gránit alkotásának tulajdonítható, mely kőzet az idő viszontagságának ellentállott, míg pl. a Babiagurának homokkőből álló csoportja legömbölyített kúpjait a légköri befolyásoknak köszönheti. Legmagasabb csúcsai: a Gerlachfalvi (2654 m.), a Lomniczi (2634 m.), a Jégvölgyi (2624 m.).

VII. A z A l a c s o n y T á t r a a Stureczy hágótól, hol a magas Fátrával szög alatt találkozik, keletre vonúl a felső Garan és Vág völgyei közt egészen a Hernádig, hol az 1942 méter magas Királyhegygyel végződik. Ez utóbbi hegy lejtőin ered a Fekete Vág, a Garan, a Gölnicz, a Hernád és a Sajó; ez okon az e folyók vízválasztója.

VIII. A G ö m ö r - S z e p e s i é r c z h e g y s é g a Gölnicz és Hernád, a Rima és Sajó között, számos barlanggal. E hegység is a Vepor-Osztroszki lánczollattal a Tiszolcz-Polhora közt fekvő hágón képez szöget. És végre az előbbieneknél alacsonyabb.

IX. L ő c s e - L u b l y ó i és Braniszko hegysége a Poprád-Hernád és Tarcza völgyei között.

C. Az Éjszakkeleti Hegyes vidék.

Ez a Hernád-Tarcza völgyeitől keletre egészen Máramaros délkeleti vidékéig, a Tiszától éjszakra a Dnieszter és a Prút völgyeitől délre terjed. Csoportjai:

I. A z É j s z a k k e l e t i h a t á r l á n c z o l a t (Erdős Kárpátok), mely a Hernád-Tarcza völgyeinél alacsony emelkedéssel kezdődik Sáros- és Zemplén éjszaki határán, kelet felé tovább Ung és Bereg éjszaki határain magasabb lesz és végül legnagyobb emelkedését Máramaros éjszaki részén

éri el. E hatalmas lánczolat teljes vízválasztót képez a Szármát síkság folyói és a Tisza felé tartó vizek között. Benne néhány, többé-kevésbé fontos szoros. Gácsországba viszen; mint a Zborói a Tarca-Viszlok közt, a Duklai az Ondava-Viszloka közt, a Laborca és Oslava közt fekvő mélyedésen át az első magyar-galicziai vasút vezet; az Uzsoki Ung-Stry közt, a Vereckei Latorca Stry közt, melyen a munkács-stryi vasút vezet; a Körömezői a Fekete Tisza és a Prút közt és végre a Borsai Borsa-Viso és Susava közt. Legnevezetesebb csúcsai: Ruszki (2116 m.), Pietrosz (2080 m.), Cserna Gora (2075 m.).

II. A z Eperjes-Tokaj lánczolat. Ez Sárosban összefügg az előbbeni határlánczolat nyugati ágaival; dél felé, a Hernád és Bodrog közt, mint alacsony dombsor vonúl el és egészen a Nagy Magyar medenczében nyílik be; legdélibb részén, a vulkánikus eredetű Hegyalján, világhírű bor terem.

III. A Vihorlát-Guttin lánczolat, mint az Éjszakkeleti határlánczolat déli alacsony kísérője Zemplén keleti, Ung, Bereg déli, Ugocsa északi vidékén, továbbá Szatmár és Máramaros határán keletre egész Kapnikbánya vidékéig terjed. Jobbadán trachytból áll.

D. *A Délkeleti Felföld.*

E hatalmas fellegrvár a Magyar és Oláh alföld, a Szármát síkság közt emelkedik, éjszakon pedig összefügg az éjszakkeleti Kárpátok lánczolatával. E mintegy 730 méter közép magasságú és 60,000 □ klmnyi Felföldet négyszög alakban magas hegylánczolatok szegélyezik, u. m. keletről az Erdélyi keleti, délről az Erdélyi déli, nyugatról az Erdélyi nyugati és éjszokról az Éjszaki határlánczolat. E határbástyákon belül azonban az egész fensíkot terjedelmes hegysorok borítják.

I. Az Erdélyi éjszaki határlánczolat a Tisza és a Szamos felső völgyei közt nyugatról keletre vonúl Máramaros déli, Besztercze-Naszód és Szolnok-Doboka északi határán, Pietrosz (2355 m.), Ünökő (2340 m.) és Csiblesz (1866 m.) csúcsokkal.

II. A Keleti határlánczolat a Szamos, a Maros, az Olt és a Szeret völgyei között, Bukovina, Moldva- és Magyarország határán. E különben alacsony lánczolon több horpadás van, mint a Radnai, Borgoi, Tölgyesi, Rékási, Gyimesi és Ojtozi; mindannyi közlekedés szempontjából csekély fontosságú és könnyen védhető.

III. A Déli határlánczolat (Erdélyi havasok) az Oláh Alföld és Magyarország határán; az előbbennivel találkozik és a Dunánál szakad meg. Ez a Kárpátok legtömegesebb csoportja, átlagos magassága (1300 m.); csúcsai között említést érdemelnek: a Negoj (2543 m.), a Bucsecs (2500 m.), a Retyezát (2500 m.). A lánczolatot csak kevés horpadás (Bodzai, Tömösi, Törösvári, Vulkán-szorosok) és az Olt völgye a Vöröstornyai szoroson át szakítja meg.

IV. Az Erdélyi nyugati határlánczolat, mely a fensík nyugati határát képezi és a Dunától egész a Szamos áttöréséig terjed, kelet és nyugat felé nagy oldalágakat bocsátva. E határlánczolat egyes szakaszainak vonulása a főirányra merőleges, tehát nyugatkeleti, miért is több fővölgy képződhetett, melyeken a fensík folyói kijáratukat találták. Részei:

1. a Duna és Maros közti hegység (Bánsági hegyek). Szörény-, Krassó és Hunyad megyékben a Dunától egészen a Maros völgyéig. A főközlekedés a Temes völgyébe, egyrészt a Cserna-Bela völgyön át Teregova mellett, másrészt a Zsil völgyéből a Vaskapú szoroson át történik. E szakaszban igen gazdag érc- és kőszéntelepek vannak;

2. a Maros-Sebes-Kőrös közti hegység, melynek részei: a Drócsa hegység, Bihar, a Vlegyása (1780 m.), az Erdélyi Érczhegység, Komakodró és a Gyalui havasok;

3. a Sebes-Kőrös és Szamos közti hegység, hová a Réz és Meszes hegységet soroljuk.

A fensík belsejét elborító hegy- és dombsorok. A Hargitta hegység, mely trachyt képződményű. Ez az Erdélyi keleti határlánczonal nyugati párhuzamos kísérője. A Maros éjszakon, az Olt délen harántvölgyben töri át. A Hargittából a fensíkon többé-kevésbé párhuzamos hegysorok indulnak ki, melyek nyugat felé mindinkább alacsonyulnak; ilyenek: a Nagy-Szamos-, a Maros-, a Küküllő- és az Olt-menti hegysorok. E sorok lejtői éjszakra menedékesek, dél felé pedig hirtelen előhegyek nélkül szakadnak meg a folyók völgyeiben. Az egész fensík főlejtője nyugatkeleti. Kivételt képez a legdélibb sor, melynél az irány nyugatkeleti ugyan, de az Olt épen közepén dél felé tör útát magának.

Síkságok.

Az ország zömét a közép Duna medenczéje képezi, mely két síkságból áll, még pedig:

I. A Kis Magyar Síkságból, mely Pozsonyi medenczének is neveztetik. E síkságot éjszak felől a Kárpátok, délről az Alpok nyulványai határolják. Itt kiszáradt tó medenczéjével állunk szemben; erre mutat az az apró kavics, homok és különösen a vastag zsiros iszapréteg, mely a medence felszínét alkotja és az Alpok és a Kárpátok törmelékeiként tűnik fel, melyeket a folyók leraktak. A síkság úgy az éjszaknyugati, mint a délnyugati hegyes vidék tömkelegébe öblöket bocsát. Legéjszakibb nyulványául a Mátyusföldje — a Vág mentében — tekinthető; legdélibbnek a Rába köze és a Kemenes alja — a Rába mentében — mondható. Legmélyebb pontja a Fertő tava és az avval délkeletre összefüggő mocsáros Hanság környékén van. Kiterjedése körülbelül 16,000 □ klm., közepes emelkedése 160 méter.

II. A Nagy Magyar Síkság vagy az úgynevezett Alföld,

mely az előbbenivel a Moóri horpadáson és a Duna mentében is összefügg. Ezt lásd fent.

Folyók.

Hazánk folyói, egynek kivételével, a Duna folyam rendszeréhez tartoznak; a nagyobbak hajózhatók, habár számos akadálylyal kell még a hajózásnak megküzdenie, mi alatt a kereskedelem rendkívül szenved; ez annál sajnosabb, mert hazánk fő kereskedése a nyers terményeken alapszik, melynél életkérdéssé válik az olcsó szállítás.

A Duna Dévénynél tör magának útát a Kis-Kárpátok és a Hainburgi hegyek közt a Kis Magyar medenczébe; lassú folyása közben igen sok iszap rakódik le medrében; ezáltal az feltöltetik és a folyó kénytelen szétágazni, medrét folyton változtatni és szigeteket képezni, ilyenek a Csallóköz, Szigetköz stb.; e szigetek Bécs éléstárai. Keleti folyásában Esztergomig partjai alacsonyok, Esztergomon alúl azonban partjait hatalmas trachythegyek képezik, melyek egyikén Visegrád regényes romjai hajdani dicsőségre emlékeztetnek. Váczig a folyó iránya keletnek tartott, e városnál az délivé lesz és a Nagy Magyar Alföldbe ér, hol ismét szigeteket képez (Sz.-Endre, Margit, Csepel, Mohács szigetek) és hatalmas kanyarulatokban Dálya felé tart, hol a Szerémi hegyek délkeleti és keleti irányba terelik. E folyásában mintegy erősödést keresve, legnagyobb mellékfolyóinak vizét veszi fel s így erősödve Báziáson alúl Drenkovánál megkezdí szűk pályáját a «Klissura» nevű sziklakapún. Szűk medrében szirteken át rohan meredek kőfalak között; ezek élő tanúi azon rombolásnak, mely e nyilást létesíté és a Nagy Alföldet lecsapolá. E vajudás még folytonosan tart, mi által a víztömeg lefolyása gyorsíttatik, és az aldunai térségek mindinkább kiszáradnak. A folyó legszűkebb helyen csak 117 m. széles; Orsovánál véget ér a Vaskapú, melyen alúl az Oláh Alföldre ér. Az ókorban a folyónak Orsován alúl levő része Iszternek, míg az azon felül levő, Danubiusnak nevezteték.

A Duna jobboldali mellékfolyói:

a Lajta, Ausztriában ered, néhány klmnyire a magyar-osztrák határon foly és Magyar-Óvárnál a Mosonyi Dunával egyesül;

a Rába, Stájerországból jó és Sz.-Gothardnál a síkságra lép, balról a Lapincs- és a Rábczával, jobbról a Marczallal és a Tapolczával egyesül; Győrnél szakad a Mosonyi Dunába;

a Sárvíz, melylyel a Sió és Kapos egyesül, Bata m. ömlik a főfolyóba;

a Dráva, Friedaun alúl lép az Alföldre, Légrádnál egyesül a Murával és Eszéken alúl egyesül a főfolyóval. A Duna völgye mellett a Dráva mente bizonyúlt be a törökök útjának Németország felé;

a Száva Zágrábon alúl éri el a síkságot; miután a Kulpa, Unna, Verbász, Boszna, Drina és több kisebb mellékfolyóval egyesül vala, Zimonynál Nándorfehérvár átellenében a Dunával egyesül.

A Duna baloldali mellékfolyói :

a **M o r v a** a nyugati határon a Miavával egyesül és Dévénynél szakad a főfolyóba ;

a **V á g**, Liptóban ered a Fehér és Fekete Vágból ; folyása először nyugati egészen Zsolnáig, ez útjában fölveszi jobbról az Árvát és Kiszucát, balról a Revucza és Turócz patakokat. Zsolnán alul folyása délnyugati, majd délkeleti lesz ; Guttánál egyesül a Pozsonyi Dunával, honnét Vág-Duna név alatt Komáromig tart, hol a főfolyóba szakad ;

a **N y i t r a** a Kis-Fátrában ered, folyása déli ; Komáromnál egyesül a Dunával ;

a **G a r a n** a Királyhegyen ered ; felső folyása nyugati, majd déli és ismét délnyugati ; Sz.-Kereszten alul határozottan déli, Párkányon alul ömlik a Dunába ;

az **I p o l y** Nógrádmegye éjszaki részén ered, folyása Szécsénig délnyugati, innét nyugati Ipolyságig, honnét déli ; Szobbnál egyesül a Dunával.

A Duna legnagyobb mellékfolyója a **T i s z a**, Máramarosban ered a Fehér és Fekete Tiszából, Csapig éjszaknyugati, innét Szolnokig délnyugati, Szolnoktól határozottan déli irányt vesz s Titelnél egyesül a Dunával. Magyarország tulajdonképeni főfolyója a Tisza, mert ez az országban ered s itt is egyesül a Dunával, nemkülönben ez az Alföld legnagyobb mélyedése. Felső folyása az éjszakeleti hegyes vidéken van ; középső folyása Szöllősnél kezdődik, s innét Hernáddal való egyesüléseig gyorsan folytatja pályáját, hol a tulajdonképeni Alföldre érve, alsó folyása kezdődik. Felső folyása magas partok közt rohamos, középső folyásában a partok már alacsonyabbak, folyása is lassúbb lesz, míg alsó folyásában a partok alig zárják el ; itt lomha kanyargós útját széles áradmány terület kíséri, esése nagyon csekély, s mennél inkább közeledik a határhoz, annál gyakoribbak és nagyobbak kanyarulatái, melyek útját szerfelett megnyújtják. Igen áldásosan hat a környékre az által, hogy lassú, iszapos vize számtalan halat táplál ; « több a Tisza hala, mint a vize! » tartja a közmondás ; nádas posványjaiban kimondhatatlan sok szárnyas fészkel, azért vidékei kiapadhatatlan vadászterületek. De, ha a csendes, zöld partok közt elvonuló víztömeg egyszerre emelkedni kezd, rettenetessé válik annak az ereje. « Jő az ár » kiáltásokra megkondul a vészhang, kétségbeejtő segélykiáltások jelentik, hogy a békés elem bősziült erővel útát tör magának a töltéseken s az egész környéket elárasztotta. Az áradás rendszerint tavaszkor esik meg, midőn a Kárpátok hava olvad ; de sokszor a juliusi esőzés is veszedelmes árvizet hoz. Mindazáltal a Tisza a nép, a költők folyója ; ezt mutatja nem egy népdal, nem egy költemény.

A Tisza jobboldali mellékfolyói :

A **T a r a c z**, **T a l a b o r** és **N a g y á g** Máramarosban, az éjszakeleti határlánczolon erednek, s ugyanazon megyében egyesülnek a Tiszával.

A **B o r s o v a**, a **L a t o r c z a**, az **U n g**, a **L a b o r c z**, az **O n d a v a**

és a T o p l a vizeit egyesítő B o d r o g Tokajnál viszi a Tiszába az éjszakeleti határlánczolat délnyugati részének csapadékait.

A H e r n á d forrásai a Királyhegy éjszakeleti lejtőin vannak; keleti folyásában jobbról, a Királyhegy keleti lejtőin eredő G ö l n i c z c z e l egyesül, honnét rövid folyása után délnek fordul és Kassán alúl — a hol az Alföld egyik öblébe nyomúl — balról fölveszi a Tarczát. Ónod mellett a B o d v a , J o l s v a és R i m a vizeivel egyesülő S a j ó ömlik a H e r n á d b a , innen nem messze a Tisza veszi fel.

A Z a g y v a a T a r n á v a l bővülve Szolnoknál szakad a Tiszába.

A Tisza baloldali mellékfolyói a következők: az I s ó , a V i z a és a T ú r ;

a S z a m o s , mely a Kis- és Nagy-Szamos egyesüléséből keletkezik; az előbbeni az Erdélyi nyugati határlánczolat középső szakaszának, az utóbbi az Erdélyi éjszaki határlánczolat és Szamos menti hegység vizeit gyűjti medrébe. Erdélynek nyugati és éjszaki határlánczolatai közt útat tör magának és éjszaknyugati folyásában K r a s z n á v a l egyesülvén, a Tiszába ömlik;

a hármás K ó r ö s , úgymint: a F e h é r - , F e k e t e - és a S e b e s - K ó r ö s , mely utóbbi az É r - B e r e t t y ó t is fölveszi, Csongrádnál egyesül a Tiszával;

a M a r o s Csík vármegyében ered, áttöri a Hargitta hegységet és délnyugati irányban foly, fölveszi a Délkeleti Felföld vizeit, úgymint: az A r a n y o s t jobbról, a K i s - és N a g y - K ü k ü l l ő t balról, és így gyarapítva Károly-Fehérvárnál hajózhatóvá lesz és a Nyugati határlánczolat hegységei közt hosszant elnyúló völgyben kiér az Alföldre, hol folyása nyugati lesz; Szegednél összefolyik a Tiszával. Legalsóbb mellékveze az A r a n k a és a B é g a .

Még az ország területén egyesülnek a Dunával: a T e m e s , a K a r a s , a N e r a és a C s e r n a - B e l a .

Az ország határain kívül egyesülnek a Dunával, de a Délkeleti fensíkon erednek: a Z s i l és az O l t , mely Csík vmegyében ered, a Hargittát áttöri és a Vöröstorony szoroson át Rumánia területére siet.

Végül a Szepes vmegyében eredő, de a Visztula felé siető és így a Duna rendszerébe nem tartozó egyetlen magyar folyó, a P o p r á d , említendő meg.

Tavak és lápok.

Sok apró hegyi tóban honunk igen gazdag; ámde ezek csekély terjedelmöknél fogva az éghajlatra és a terményekre befolyással nincsenek; e tekintetben a nagyobbakkal foglalkodunk.

A F e r t ő tava Moson és Sopron megyék közt fekszik, a Pozsonyi medencze délnyugati vidékén. E tó, melynek vize keserű sós, apadó-félben van, különösen mióta a délkeleti részén levő ingoványos H a n s á g mocsár

a Rábeza szabályozása által lecsapoltatott. A tó környéke igen termékeny s dombjain a tokajival vetélkedő borokat szűrnek.

A **Balaton** Zala, Somogy és Veszprém megyék között terül el 70 klm. hosszúságban és 10—14 klm. szélességben, mélysége 8—15 m. közt váltakozik. Csendes, méla tükrét éjszak felől szagztatott vulkánikus hegyek (Badaacsony, Csobáncz, Szigliget stb.) és hosszan elnyúló szelíd gerinczek környezik; ezeknek lejtőit szőlők díszítik; déli partjain terjedelmes völgyek kies dombsorokkal váltakoznak. Vizét a gőzös szeldeli, míg déli partjain a déli vasút vezet. A Sió-csatornán át vizei idővel a Duna medrébe fognak jutni. A Fogas halászatát veszélyeztetik a hirtelen támadt viharok és a befagyott tükrén iszonyú «rianással» hirtelen támadt rések.

A **Velenzei tó** Fehérmezgyében, a **Palicsi Szabadka** mellett, sokkal csekélyebbek.

Nevezetesebb posványok: az **Ecsedi Láp** a Kraszna partjain Szathmár vmegyében; a **Szernyei**, Munkácshoz közel; a **Sárrét** és **Lunkaság** a Berettyó-Körösök egyesülésénél; a **Béga** és **Alibunári** mocsárok Torontálban.

Csatornák.

Csatornánk részint a hajózás előmozdítására, részint pedig vizenyős térségek lecsapolására készültek; hajózható csatorna csak kettő van: a

Ferenecz-csatorna Bács-Bodrog déli részén a Dunát (Bajánál) és Tiszát (Földvárnál) köti össze; hossza 110 klm. Kis-Sztapárnál a **Türr-csatorna** ágazik ki belőle Új-Vidék felé.

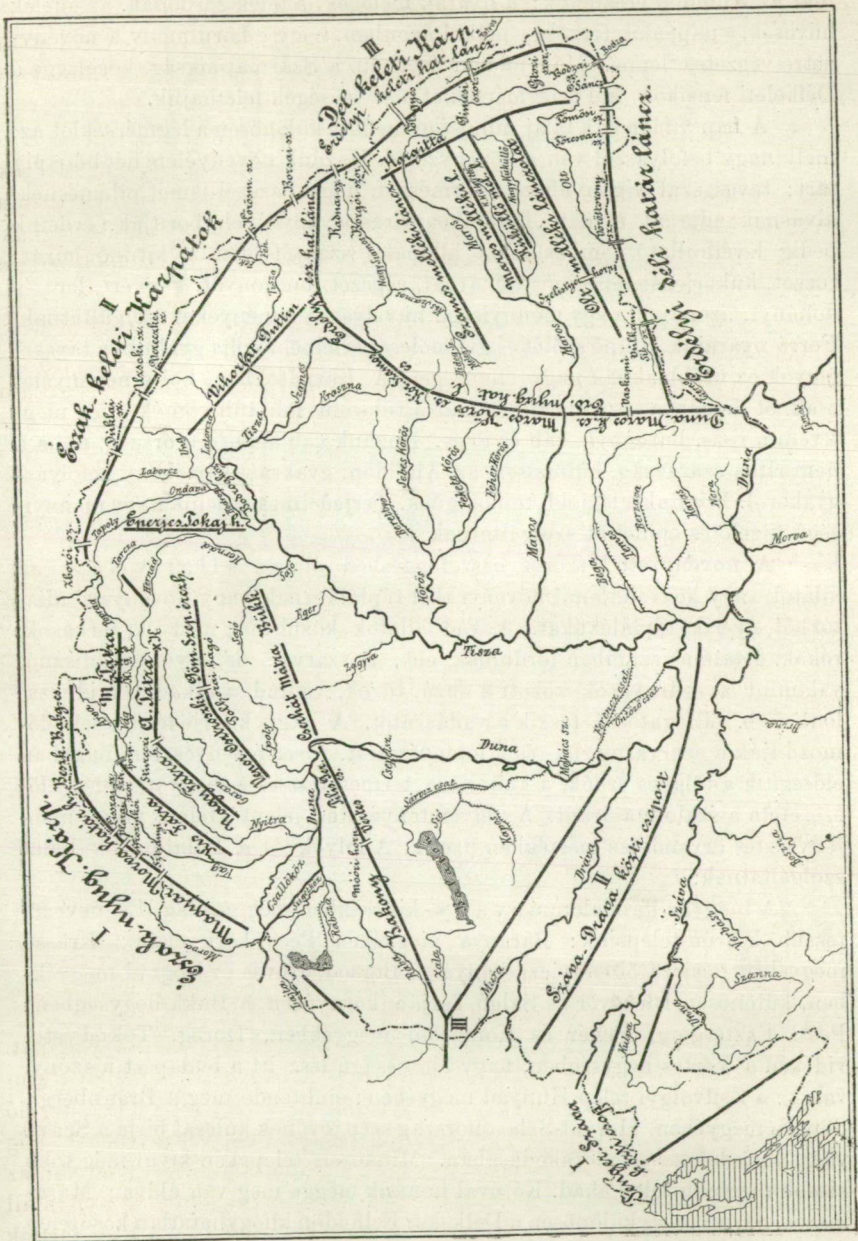
A **Béga-csatorna**, Temesvártól Nagy-Beckerekig hajózható, tulajdonképen a Béga folyó szabályozására szolgál.

Berzava- és Teréz-csatornák Temes és Torontál vizenyős vidékeinek lecsapolására készültek.

A **Sárvizi csatorna** a Sárrét, Sárvíz, Sió, Koppány és Kapos csatornázott medrét egyesíti.

Éghajlat és termények.

Az ország vízrendszerével szoros összefüggésben áll az éghajlat. A magyar birodalom az éjszakai mérsékelt égöv alatt terül el, éghajlat tekintetében közepes helyet foglal el. A Kárpátok hegysége közt elterülő vidéken a nyári, délnyugaton a tavaszi és az őszi esők a legbővebbek, míg az Alföld e kettő közt átmenetet képez. — Nem kis befolyással van az ország függőleges tagoltsága az éghajlatra. Nyugat és délnyugat nyitva áll az esőt hozó szeleknek, míg éjszak és éjszakkélet felől a Kárpátok tartják vissza a zord és száraz légáramlatokat. Az ország légmérésklete olyan, hogy a melegebb mérsékelt égöv terményeinek is nagyon kedvez, kivélt csak a

magasabb vidékek képeznek. A szárazföldi helyzet időjárásának ellentétei már az Alföldön érezhetőek: a nyarak melegek, a telek zordonak, az éjjelek hűvösek, a nappalok forrók, a nélkül azonban, hogy e körülmény a növényzetre végzetes lenne. Már jobban érezhető a Szármát-síkság közelsége a Délkeleti fensíkon, hol a légmérséklet a szélsőségek felé hajlik.

A nap világa és a talaj minősége mellett különösen a légmérséklet az, mely nagy befolyással van a növényzetre. Hazánk növényélete hét hónapig tart; tavasszal vigan ébred a természet, hogy ősszel ismét pihenésnek, alvásnak adja át magát. Réteinket virágos növények borítják, erdeink pedig levélhullató lombosfákból állanak; szántóföldjeink kitűnő búzát, rozst, kukoriczát, jó minőségű árpát, repcét, burgonyát, kendert, lent és dohányt, azonkívül nagy mennyiségű hüvelyes veteményeket szolgáltatnak. Forró nyaraink kitűnő szőlőt és gyümölcsöt érlelnek, noha gyakran a tavaszi fagyok ez utóbbiaknak nagy ellenségei. A Kárpátokban, hol a növényélet csak öt hónapra szorítkozik és már a túlelvélű fák túlnyomók, még megterem a rozs, burgonya, zab és árpa. Hazánk gabonatermő ország, noha a nem ritka szárazság, különösen az Alföldön, gyakran kártékony befolyást gyakorol. Boraink a legjobb minőségűek. Terjedelmes erdeink nagy mennyiségű tűzelő és épületfát szolgáltatnak.

A növényzettel szoros összefüggésben áll az állat-világ; az állatok vagy közvetlenül növényekkel táplálkoznak, vagy növényevő állatokból nyerik táplálékukat. A vad állatok közül még medvék, farkasok, rókák, ártalmas számban fordulnak elő; a szarvas, őz, nyúl, vaddisznó, valamint a szárnyasok között a darú, túzok, vadlúd, vadkacsa, fajd, szalonka stb. változatossá teszik a vadászatot. A nagy kiterjedésű rétek előmozdítják a szarvasmarha- és a lótenyésztést. A sertés-tenyésztést nagyban elősegítik a tölgyes erdők, a kukorica termesztése és a magyar ember előszeretete a szalonna iránt. A selyemtenyésztés jelentéktelen, míg a méh-tenyésztés örvendetes mértékben üzetik. A folyók és a Balaton sok halat szolgáltatnak.

A magyar birodalom ásvány-kincsekben elég gazdag. Legnevezetesebb kőszén-telepeink: Baranya megyében Pécs környékén; Krassó megyében Resiczától Oravicza-bányáig; Borsód, Heves és Nógrád megyékben, különösen Diósgyőr és Salgó-Tarján környékén, a Bükk hegységben; Pest, Esztergom, Fehér és Komárom megyékben, Dorog, Tokod stb. vidékén a Vértes hegységben, nagy fontosságú lesz itt a budapest-újszónyi vasút; a Zsilvölgyi telep Hunyad megyében; említendő még a Brennbergi, Sopron megyében. Horvát-Szlavonország szép jövőnek kulcsát bírja a Száva völgy terjedelmes szénlerakódásában. Mindezen telepeken kívül még több kisebb-nagyobb telep akad. Kősóval honunk eléggé meg van áldva; Máramaros, Sárosban és különösen a Délkeleti Felföldön kifogyhatatlan kősótelep terül el. A nemes érczek fő helyei: a Magyar Érczhegység és a Délkeleti Felföld nyugati határláncolata. Évenként nyeretik 1680 klg. arany; 28,000

klg. ezüst; tehát több mint az összes európai államokban. Réztelepeink, mennyiségre nézve jelentékenyek.

Lakosság.

A magyar állam főfontosságú alkateleme a népesség. Hazánk lakosai politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, nyelvre nézve pedig több nemzetiséghez tartoznak.

A magyar ajkú polgárok a Nagy Alföldön és az azt környező előhegyeken, a Délnyugati hegyes-dombor vidéken és a Délkeleti Felföld (Erdély) közepén tömegesen laknak. A magyarok a brachykephalokhoz (rövidfejűekhez) tartoznak; nyelvrokonai a finnek, vogulok és lappok. A magyart szabályos arcvonása, többnyire barna testszíne, erős, túlnyomólag barna szakálla és haja, gömbölyded álla, középszerű erős termete jellegzi. Az életmód egyszerű, a táplálék erőteljes, jobbára húsból, az ital pedig borból áll. A ruházat az éghajlathoz mért, csipőig érő, széles újjú és bő vászon ing, széles gatyá, mely erősen van kötve a derékhez; magas szárú sarkantyús csizma, kis pörge kalap vagy süveg és a soha nem hiányzó bunda, mely nyáron az időjárás kellemetlenségei, télen a hideg ellen megvédi — egészíti ki a magyar ember ruházatát. (A módosabbak a gatyá fölött még szűk zsinóros nadrágot is viselnek.) A nők igen tiszta, rövid, bő ránczú, többnyire kék színű szoknyát, színes és szoros mellényt, valamint fekete vagy piros csizmát (vagy papucsot) viselnek. A leányok hajukat hosszú pántlikával áttört fonatban leeresztik; az asszonyok azt kontyba kötik.

Családi körben a férfi az úr, kit még a felesége is kende és uramnak szólítja, de a férfi szeretettel viseltetik családja iránt: angyalom, rózsám, gyöngéd kifejezések, melyekkel övéit megszólítgatja, tanúskodnak erről. A férfiak künn a mezőn gondoskodnak övéikről, míg a nők, kik tisztaságszeretők, házi dolgokkal foglalkoznak. A magyar ember természeténél fogva lassú, de ha indulatra gyulad, legmélyebb melancholiából közvetlenül átcsap a legnagyobb hevességbe, minek legszebb tanúbizonysága nemzeti táncza (lassú csárdás), zenéje és dalai. A «becsület» szó szerepe a nyelvben világos ismertető jele a nemzet hagyományos becsületérzésének és nemes gondolkodásának. A büszkeség csak a szabadságszeretet kifolyása; a vitézség megítélésére elég történetünkre hivatkozni. A magyar ember vendégszeretete példabeszéddé vált. Hiányzik azonban a tervszerű munkálkodás, a meggondoltság, a szívósság és a kitartás. Leggazdagabb irodalma hazánkban a magyarnak van.

Az ország határmegyéit vegyesajkú nemzetiségek lakják. Itt számba nézve többségben vannak a szlávok, kik azonban több törzsre oszlanak, még pedig: a birodalom délnyugati vidékén Horvátországban találkozunk a horvátokkal; a mostani Szlavónországban a szlavonokkal (tótokkal), kik a horvátoknak legközelebbi nyelvrokonai, s csak a szökevény uszkokokkal

keverték; az Alföld déli vidékén a törökök elől megfutamodott és itt letelepedett szerbek laknak; az éjszaki Kárpátokban vannak a csehek és morvák legközelebbi nyelvrokonai, t. i. a szlovákok (tótok); az éjszakkéleti Kárpátokban a Tisza felső völgyeiben a Galicziából itt letelepedett rusznyákokkal (ruthének = oroszok) találkozunk.

A birodalom lakosságának harmadik alkateleme a rumunok (románok = oláhok), kik a Délkeleti Felföldön többségben vannak. Végre nagyobb számmal még csak németek fordulnak elő a Szepességben, Erdélyben és Ausztria határán; ezek a XII. század közepe táján vándoroltak be. Ezeken kívül vannak még csekély számú olaszok, örmények és cigányok.

Vallásra nézve legtöbb a róm. katolikus, ezután görögkeleti, helvét hitv., görög katolikus, ágostai hitv., zsidó és unitárius.

A műutak.

A kereskedelmet leghathatósabbán mozdtítják elő a vasutak, míg a közönséges műutak, melyekben honunk szegény, nemcsak az illető vidékek, de a vasutak forgalmát is biztosítják. Vasutaink a következők:

1. Magyar államvasutak. *a)* Északi vonalak: Budapest—Hatvan—Losonc—Zólyom—Ruttka; Hatvan—Miskolcz; Hatvan—Szolnok. — E vonalokból elágaznak a következő másodrendű pályák: Vámosgyörk—Gyöngyös; Füzes-Abony—Eger; Miskolcz—Diósgyőr; Miskolcz—Fülek; Bánréve—Dobsina; Feled—Tisolec; Zólyom—Besztercebánya; Garan-Berzencze—Selmeczbánya. *b)* Déli vonalak: Zákány—Zágráb; Károlyváros—Fiume. *c)* Keleti vonalak: Nagyvárad—Kolozsvár—Tövis—Medgyes—Segesvár—Brassó. — Itt mellékvonalok: Gyéres—Torda; Kocsárd—Marosvásárhely; Tövis—Károly-Fehérvár; Kis-Kapús—Nagy-Szeben.

2. Az Osztrák Államvasút délkeleti vonalai: Bécsből kiindulva Dévén—Újfalúnál szelik a Morva határfolyót; a fővonal Bécs—Pozsony—Érsekújvár—Vác—Budapest—Czepléd—Kecskemét—Szeged—Temesvár—Lugos—Karánsebes—Orsova. További vonalak: Tót-Megyer—Surány—Nyitra; Valkány—Perjámos; Vojtek—Német-Bogsán—Temesvár—Resicza; Jaszenova—Stájerlak (iparvasút); Fehértemplom—Báziás. Egy másik vonal a Duna jobb partján halad; Bécsből kiindulván Lajta-Bruck mellett ér a magyar földre, iránya Lajta-Bruck—Új-Szóny.

3. A Tisza vidéki vasút fővonala: Czepléd—Szolnok—Debrecen—Miskolcz—Kassa; mellékvonalai: Szolnok—Arad; Püspök-Ladány—Nagyvárad.

4. A Déli vasút vonalai: Budapest—Székes-Fehérvár—Nagy-Kanizsa—Csáktornya és innen az osztrák birodalomban Triesztig; Székes-Fehérvár—Új-Szóny; Nagy-Kanizsa—Szombathely—Sopron—Lajta-Sz.-Miklós (és innen Ausztriában Bécs—Újhelyig); Mező-Keresztúr—Zákány—Barcs; Zágráb—Károlyváros; Zágráb—Sziszek.

5. Magyar nyugati vasút: Székes-Fehérvár—Veszprém—Szombathely—Gyanafalva (és innen Stájerországban Gráczig); Kis-Czell—Győr.

6. A Duna-drávai vasút: Bátaszék—Dombovár—Zákány.

7. A Pécs-baresi vasút.

8. A Mohács-pécsi vasút: Mohács—Villány—Pécs.

9. A Győr-soproni vasút.

10. Az Alföld-fiumei vasút: Nagyvárad—Csaba—Szeged—Szabadka—Zombor—Gombos—Erdőd (gőzkomp a Dunán át) Eszék—Villány.

11. Arad-temesvári vasút.

12. Első erdélyi vasút: fővonal: Arad—Déva—Károly-Fehérvár; mellékvonal: Piski—Petrozsény.

13. Magyar északkeleti vasút. Fővonal: Szerencs—Sátorallya—Újhely—Csap—Batyú—Királyháza—Mármaros-Sziget. — Mellékvonalok: a) Debreczen—Szatmár—Királyháza; b) Nyíregyháza—Csap—Ungvár; c) Batyú—Munkács; d) Sátorallya—Újhely—Legenye-Mihályi—Homonna; e) Legenye-Mihályi—Kassa.

14. Az Első magyar-galicziai vasút: Homonna—Lupkov és innen az ország határán túl Chyrovig; Munkács—Vereczkó és innét szintén határainkon túl Stryig.

15. Az Eperjes-tarnovi vasút: Eperjes—Orló és a Leluchovi alagúton mint határponton át Tarnovig.

16. A Kassa-oderbergi vasút: Kassa—Igló—Ruttka—Zsolna—Oderberg, az országot a Jablunkai hágón hagyja el. Mellékes ága: Abos—Eperjes.

17. A Vág völgyi vasút: Pozsony—Nagy-Szombat—Vág-Újhely—Zsolna.

Allamforma s kormányzat.

Magyarország alkotmányos állam: a törvényhozó hatalom a király és az országgyűlés között oszlik meg. A magyar király az apostoli cízzel él.

A magyar állam törvényes képvisellete: a magyar országgyűlés, mely kettős kamarai rendszeren nyugszik, t. i. a főrendi- és a képviselőházból áll.

A végrehajtó hatalmat a kormány gyakorolja. Ez áll 10, és ha a miniszterelnök tárczát vállal, 9 felelős miniszterből, ezek: a miniszterelnök; az ő felsége körüli miniszter, a belügyi, országos pénzügyi, közmunka- és közlekedésügyi, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, vallás- és közoktatásügyi, igazságügyi, honvédelmi, végre a tárcza nélküli horvát-szlavón és dalmát miniszter.

Az egész ország 64 vármegyére és Fiume város és kerületére osztatik; e vármegyék és önálló törvényhatósággal bíró városok élén az ő felsége által kinevezett főispánok állanak. A törvényhatóságok központi tisztviselői az alispánok, városokban a polgármesterek.

Megemlítendő még a községi szervezetnél, hogy vannak rendezett tanácscsal bíró községek (városok), melyek tágasabb hatósági körrel felruházvák és közvetlenül az alispán útján veszik a törvényhatósággal, a nagy és kis községek pedig szolgabíró útján érintkeznek a törvényhatóság rendeleteit és szűkebb hatáskörrel bírnak. Nagy községek azok, melyek a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből képesek teljesíteni, míg a kis községek e célra más községekkel kénytelenek szövetkezni.

Budapest külön törvényhatóságot képez, élén a főpolgármester áll; a fővárosban még egy polgármester és két alpolgármester van.

Hajdan Magyarország 5 kerületre osztatott fel; e felosztásnak azonban jelenleg már semmi jelentősége sincsen, mert az ország fővárosa nem Pozsony többé, hanem Budapest.

Horvát-Szlavón (Dalmát) ország társországok, a hozzájuk tartozó polgárosított Végvidékkel oly területet képeznek, mely külső diplomatiái képviseltetés és közvédelem, valamint a pénz-, hadügyi s némely közgazdasági viszonyokra nézve Magyarországgal közös törvényhozás s közigazgatás alatt áll, de a beligazgatás egyéb ágai tekintetében törvényhozó s kormányzati önállóságot élvez. Élén a magyar miniszterelnök ellenjegyzése mellett a király által kinevezett és a horvát-szlavón képviselőháznak felelős b á n áll. Horvát-Szlavónország 8 megyére, a Végvidék pedig 6 kerületre oszlik.